

ATEŞ USLU

SIYASAL
DÜŞÜNCELERİN
TOPLUMSAL TARİHİ

3

SOYUT EVRENSELÇİLİĞE KARŞI
EŞİTLİK TALEPLERİ (1789-1917)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	11
---------------------------	----

I

DÜŞÜNCELERİN DEVRİMİ Mİ, DEVRİMCİLERİN DÜŞÜNCELERİ Mİ? (1789-1848)

1. SOYUT EVRENSELÇİLİK VE ELEŞTİRİLERİ:	
FRANSIZ DEVRİMİ VE YANKILARI (1789-1800)	19
1. Soyut Evrenselcilik ve Somutlaşan Siyasal-Toplumsal Dönüşüm Talepleri (1789-1792)	20
2. Cumhuriyet, Terör ve Thermidor (1792-1799)	42
3. Thermidor'un Alman Felsefesindeki Yansımaları	54
4. Kadim Monarşilerde ve Uzak Diyarlarda Devrim Esintileri	67
Sonuç	74
2. NAPOLÉON SAVAŞLARINDAN RESTORASYON DÖNEMİNE AVRUPA VE AMERİKA	80
1. Devrimi Bitirmek: Napoléon Savaşları Döneminde Batı Avrupa ve Amerika	81
2. "Mart Öncesi": Almanya ve Habsburg Devleti'nde Egemen İdeoloji ve Düzen İçi Muhalefet	107
3. Sanayi Kapitalizmine Yanıtlar: Romantizm, Pozitivizm ve Sosyalizm	128
4. Almanya: Hegel'in Sol Yorumları, Ütopyaçılık Sosyalizm ve Genç Marx	148
Sonuç	166
3. KAPİTALİZMLE KARŞILAŞMALAR VE GELENEKLE HESAPLAŞMALAR:	
ASYA VE AFRIKA (1800-1850)	177
1. Geleneğe Dayalı Bir Hegemonya İnşa Etmek: Osmanlı Devleti, İran ve Batı Afrika	179
2. Hindistan ve Güneydoğu Asya	195
3. Doğu Asya: Pratik Öğreti Yoluyla Monarşiyi Güçlendirmek	206
Sonuç	215

II
SANAYİ KAPİTALİZMİ VE YAYILMACI BURJUVALAR
(AVRUPA VE AMERİKA, 1848-1917)

1. DEVRİM TEHLİKESİ KARŞISINDA DÜZEN ÖZLEMİ:	
SERMAYE ÇAĞINDA EGEMEN İDEOLOJİ (1848-1871).....	227
1. Muhafazakârlık ile Liberallik Arasında Egemen İdeoloji:	
Fransa, İspanya ve Latin Amerika.....	229
2. Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri.....	239
3. “Prusya Tipi Kapitalistleşme” ve Etkileri.....	253
Sonuç.....	258
2. EMPERYALİZM, KİTLE POLİTİKASI VE İRRASYONALİZM (1871-1917).....	263
1. Kitleleri Egemen Sınıflarla Buluşturmak:	
Liberalizm, Muhafazakârlık, Milliyetçilik.....	265
2. Nietzsche ve Yaşam Felsefesi.....	282
3. “Yüzyıl Sonu”nda Akıl-İrrasyonalite Gerilimini Düşünmek.....	289
Sonuç.....	303
3. TOPLUMSAL-İKTİSADİ ÇELİŞKİLERİ SORUNSALLAŞTIRMAK:	
SOSYALİZM, ANARŞİZM VE FEMİNİZM (1848-1917).....	310
1. Karşıdevrim ve Liberalizmin Zaferine Karşı Kadın	
ve İşçi Özgürleşmesini Savunmak (1848-1870).....	311
2. Kitleleşme ve Devrim: İşçi Hareketi, Sosyalizm ve Anarşizm.....	334
3. Feminist Siyasal Düşünce:	
Kadınlar İçin Oy Hakkından Kadın Özgürleşimine.....	356
Sonuç.....	369

III
EMPERYALİZM ÇAĞINDA
AVRUPA DIŞI DÜNYA (1850-1917)

1. HÜRRİYET VE KANUN-I ESASİ NİDALARI:	
OSMANLI DEVLETİ, İRAN VE RUSYA MÜSLÜMANLARI.....	385
1. Kapitalistleşme Yönünde Adımlar.....	386
2. İstibdat ve Muhalefet.....	397
3. Anayasacı Devrimlerin Eşiğinde Rusya Müslümanları,	
İran ve Osmanlı Devleti.....	411
Sonuç.....	426

2. DOĞU ASYA'DA SİYASAL DÜŞÜNCELER:	
BATILILAŞMA-KAPİTALİSTLEŞME UFKU VE HALK İSYANLARI	432
1. Japonya: Monarşik Restorasyon Gözetiminde Kapitalizme Geçiş	433
2. Barbarlardan Öğrenmek: Çin İmparatorluğu'nun Son Yılları	443
3. Kore ve Vietnam: Reform Arayışı ve İsyân İdeolojileri	451
Sonuç	456
3. SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARIYLA KARŞILAŞMALAR:	
GÜNEY ASYA VE AFRİKA'DA SİYASAL DÜŞÜNCELER	460
1. <i>British Râc</i> Döneminde Hint Siyasal Düşüncesi	461
2. Sömürge İmparatorlukları Karşısında Theravâda Budizmi	480
3. Haiti, Afro-Amerikan Toplulukları ve Sahra Altı Afrika	489
Sonuç	495
GENEL SONUÇ	502
DİZİN	506

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	Aktaran
Alm.	Almancası
bl.	Bölüm
c.	Civarı
ed.	Editör
Fr.	Fransızcası
gün.	Günümüzde
h.	Hüküm süresi
haz.	Hazırlayan
İng.	İngilizcesi
krş.	Karşılaştırınız
md.	Madde
tam.	Tamamlandığı tarih
tef.	Tefrika edildiği tarih
t.y.	Tarih yok
yay.	Yayınlandığı tarih
yaz.	Yazıldığı tarih
y.y.	Yayın yeri yok

La Théologie Confondue par le bon sens des Sans-Culottes.

“Teoloji, baldırı çıplakların sağduyusu karşısında şaşkınlığa düşüyor.”
Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie,
RESERVE FOL-QB-201 (141), gallica.bnf.fr

I

DÜŞÜNCELERİN DEVRİMİ Mİ,
DEVRİMCİLERİN DÜŞÜNCELERİ Mİ?
(1789-1848)

Fransız Devrimi'nden başlayıp 1848 Devrimleri'ne uzanan dönemde yalnızca Avrupa'ya değil, dünyanın pek çok bölgesine kapitalist sermaye birikimi ve kapitalist ticaret damgasını vurmuş, başta Fransa olmak üzere pek çok ülkede gerçekleşen devrimler de yine dünya çapında yankı uyandırmıştır. C. J. Bayly, isabetli bir şekilde bu dönemde dünyanın bütünleşik hale geldiğini, bir bölgedeki gelişmelerin hızlıca diğerlerini belirlediğini hatırlatır, elbette düşünce tarihi açısından da bu tespit geçerlidir. Marx'ın da söylediği gibi “burjuvazi dünyayı kendi suretinde yaratmaktadır”, kapitalist üretim ilişkileri sömürgeleşme yoluyla ya da kapitalistleşmeyi arzulayan üst sınıfların çabalarıyla dünyanın pek çok bölgesine yayılırken önce kapitalist egemen ideoloji dünyanın pek çok ülkesinde yankı uyandırmaya başlamış, ancak sınıfsal sömürü ve toplumsal cinsiyet tahakkümü gibi konuları gündeme getiren fikirler de uluslararası bir etkiye kavuşmuştur.

Peki, neydi bu dünya çapında yaygınlaşan kapitalist ideolojinin temel özellikleri? Fransız Devrimi ve İngiltere'de başlayıp Avrupa ve Kuzey Amerika'ya hızla yayılan Sanayi Devrimi'yle birlikte kapitalist sınıf artık Marx ve Engels'in deyişiyle “koşulları tüm toplumun koşullarını belirleyen sınıf” haline gelmişti; artık var olan tüm ilişkiler tamamen yararlılık ilişkisine tabi kılınıyordu.¹ İnsan faaliyetinin ve tabii ki siyasal faaliyetin de temel ölçütü yararlılık ve buna bağlı olarak gelen, bireysel yararların maksimize edilmesi üzerinden tanımlanan mutluluktur. Bentham'ın ve izleyicilerinin yararçı düşüncesi bu dönem boyunca büyük ilgi çekecekti. Ancak kapitalist ideoloji bundan ibaret değildi, Aydınlanma Çağı'ndan aşına olduğumuz başka unsurlar da içeriyordu: Kapitalizm öncesinin aleni ve katı toplumsal tabakalaşması çözülürken ortaya çıkan, Aydınlanma düşünürlerinin çeşitli boyutlarıyla geliştirdikleri “tüm insanların eşitliği” ve özgürlük ilkeleri, var olan eşitsizliklerin ve özgürlük kayıplarının üstünü örtme işlevi görüyordu. XIX. yüzyılın ilk yarısında liberal ideoloji bir dizi soyut ilke ve hakkın savunusu üzerinden ilerlemişti: Âdeta tarih ve toplum üstü bir konuma yerleştirilen özgürlük, eşitlik gibi ilkeler ve mülkiyet hakkının savunusu bu ideolojinin belkemiğini oluşturuyordu. Liberalizmin siyasal stratejisiyse iki boyutluydu: Kapitalist üretimin sorunsuz şekilde işlediği

1 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, İstanbul: Kor Kitap, [1845-1846] 2017, s. 356.

dönemlerde keyfi iktidarın anayasa ve meclisle sınırlanmasını talep eden liberaller, sınıf mücadelelerinin yoğunlaştığı dönemlerde emek üzerindeki denetimi artırmak için otoriter yönetim uygulamalarını kolaylıkla savunabiliyorlardı.

Kapitalist toplumun sömürülenleri ve ezilenleri, bu kavramların altını somut şekilde doldurmayı da hızla talep edeceklerdi: İşçiler, kadınlar ve köleler kendi eşitsiz ve tabi konumlarını gündeme getirip gerçek ve somut eşitlik taleplerini ortaya koydukça bu alanlarda eleştirel, kimi durumlarda da devrimci nitelik taşıyan katkılar yapılacaktı. XIX. yüzyıl ve sonrasında “yurttaş” kavramına verilen farklı anlamlar üzerinden, soyut evrenselcilik-somut talepler arasındaki gerilimin örneklerini okuyabiliriz. “Tebaa” yerine “yurttaş” kavramının öne sürülmesi, Aydınlanma Çağı’nın başlarından beri feodal toplumun ayrıcalıklar sistemine karşı tüm insanların eşitliğini savunmayı sağlamıştı. Ancak tüm bireylerin “insan” ya da “yurttaş” gibi tek bir kategoride birleşmesi, onları cinsiyetsiz, sınıfsız, devlete bağlı bireyler olarak tanımlamayı da sağlıyordu; ezilen ve sömürülenlerin taleplerinin böylece bir “eşit yurttaşlık” yanılması altında eritilmesi mümkün oluyordu. Ancak bu düzleyici ve evrenselleştirici yurttaşlık tanımından fiilen dışlananların (en başta da işçilerin, kadınların ve kölelerin) toplumsal ve siyasal eşitlik talepleri de eşit yurttaşlık talepleri şeklinde ortaya çıkabilmiştir.

Kapitalizm öncesi toplumlarda toplumsal tabakalaşma gayet aşikârdı, kapitalizmde sınıfsal tabakalaşma tüm keskinliğini korusa da bu dönemin egemen sınıf ideologları bu ayrımların aslında var olmadığını, hoş görülebileceğini ya da ehvenişer olduğunu anlatmışlardı: İşçiler kendi rızalarıyla emek gücünü satan, sermayedarlarsa zamanında iyi çalışmış olan sıradan insanlardır. Bu koşullar altında milliyetçi ideoloji, sömürülenlerin kendilerini sermayedarlarla ve siyasetçilerle özdeşleştirmelerini ve gerçek yaşamda hiç tadamayacakları hükmetme ve zafer duygularını tatmalarını sağlama işlevi görmüştür. Tam da bu nedenle, milliyetçilik, sınıflı bir toplumda oluşan ama bu sınıf ayrımlarının çatışmaya dönüşmesini engelleme işlevi gören bir ideolojidir. Aynı zamanda, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin çözüldüğü dönemlerde sermayedarlar ve onlarla bağlantılı olan yazarlar; feodal lordların gösterişçiliğini, kozmopolitliğini eleştirip kendilerini halkın geniş kesimleriyle özdeşleştirmişlerdir. Ulusal ideoloji alt sınıf-üst sınıf kültürleri arasındaki ayrımı geçici olarak da olsa aşmayı sağlayan bir ortak payda yaratmayı sağlamıştır.²

XIX. yüzyılın ilk yarısının yaygın siyasal düşünceleri tarih felsefesiyle son derece bağlantılıdır. Sonraları pek çok postmodernist yazarın modernite ve Aydınlanma’nın sonucu olarak görecekları ilerlemecilik, aslında sanıldığın-

2 Bu konuda daha geniş bir değerlendirme için bkz. Ateş Uslu, “19. Yüzyıl Bohemyası Üzerinden Milliyetçilik Çözümlemeleri”, Rabia Yazar ile söyleşi, <https://www.tuicakademi.org/19-yuzyil-bohemyasi-uzerinden-milliyetcilik-cozumlemeleri/>, 22 Mart 2021.

dan çok daha yeni bir yaklaşımdır: Kant, Hegel, Guizot, Whig tarihçileri, “March of the Intellect” (Zekânın Yürüyüşü) tartışmasına katılan Britanyalı yazarlar, Comte ve diğer pozitivistler ilerlemeciliklerini Fransız Devrimi’ni izleyen yarım yüzyıllık dönem boyunca ortaya koymuşlar, “yeni”ye kendi içinde olumlu bir anlam atfeden XVIII. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin ve ilerlemeci tarih anlayışının ilk önemli örneklerini veren İskoç Aydınlanma düşünürlerinin ötesine geçip ilerlemeyi kayıtsız şartsız övmüşlerdi. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Her şeyden önce, ilerlemeci tarih anlayışı tarihi somut insanların yaptığını unutup soyut bir “insanlık”ın ya da kişileştirilmiş bir “tarih”in ilerlemesinden bahsediyorlardı. Bu, sanayi devrimiyle birlikte insan emeğinin insanbiçimcilikten çıkması³ gibi maddi olgularla bağlantılıydı; üretimi de tarihi de yapanın insanlar olduğu bu dönemde kolayca unutulabiliyor, tarih ve toplum üstü bir zihnin tüm tarihsel ve toplumsal gelişmelerin itici gücü olduğu tasavvur edilebiliyordu. Descartes’ın eserlerinde gördüğümüz, Newton fiziğinde klasik ifadesini bulan mekanik ve sabit doğa anlayışı yerini daha farklı bir anlayışa bırakmıştı, artık üretim o kadar hızlı değişip yenileniyordu ki, dönemin düşünürleri kendi toplumlarında gördükleri ve önlenemez olarak tasavvur ettikleri değişimi doğadaki süregelen değişimin bir uzantısı olarak görmeye başlamışlardı. Doğa ve onun uzantısı olan toplum önlenemez ve müdahale edilemez, ama genellikle de iyiye doğru bir değişim içindeydi.⁴ Bu ilerlemeci yaklaşım, siyasete dair bir kabullenmeciliği de beraberinde getiriyordu: Buna göre insanlık sürekli tekâmül ediyordu, var olan kurumlar siyasal yapıların sürekli tekâmülü sonucunda ortaya çıkmıştı ve olabilecek en iyi kurumlardı. Elbette bu ilerlemeci ve eleştirellikten uzak tarih ve siyaset yaklaşımına sömürülenlerin ve ezilenlerin perspektifinden eleştiriler de gelmekte gecikmedi.

XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca İslam dünyasında, Doğu ve Güneydoğu Asya’da egemen sınıfların siyasete genel yaklaşımı, bir önceki yüzyılda olduğu gibi, iç ve dış sorunlara geleneksel, eski ya da özgün kabul ettikleri teorilere dönerek çözüm bulmaktı. Ancak, bu dönemde “Batı”dan, yani kapitalist ülkelerin teknolojisinden, siyasal yapılarından ve düşünce eserlerinden faydalanma çabasının da arttığını görüyoruz. Batıcılık ya da Batılılaşma perspektifi, literatürde çoğunlukla basit bir düşünsel etkilenim gibi tasavvur edilmiştir: Bu yaygın anlatıya göre Batılı olmayan ülkelerdeki elit yazar ve siyasetçiler bir noktada devletlerini kurtarmak için Batı’yı taklit etmenin ya da en azından ondan esinlenmenin gerekli olduğuna kanaat getirirler. Ancak, her zaman olduğu gibi burada da esinlenmenin maddi temellerinin neler olduğu üye-

3 György Lukács, *Toplumsal Varlığın Ontolojisi: Hegel, Emek, Marx*, çev. Doğan Barış Kılınç vd., Ankara: NotaBene Yayınları, 2018, s. 179.

4 Christopher Caudwell, *The Crisis in Physics*, London: John Lane The Bodley Head, 1939, s. 52.

rine düşünmek gerekiyor. Bu bölümde, Batı dışı toplumları ele aldığımızda, “Batılılaşma”nın esas olarak kapitalist sermaye birikimini ideolojik açıdan güvence altına alma çabası olduğunu iddia edeceğiz.

İlk altbölümümüzde, 1789’dan 1800’e kadar geçen kısa ama çok yoğun dönemde siyasal düşüncelere yoğunlaşacağız. İkinci altbölümde, 1800’lerin başından 1848 Devrimleri’ne uzanan dönemde Avrupa ve Amerika kıtalarındaki siyasal düşünüşün genel hatlarını ele alacağız, bu dönemde Almanya’da yetişen idealist ve materyalist filozofların eserlerine de ayrı bir bölümde yer vereceğiz. Son olarak, aynı dönemde Batı dışı alanlardaki siyasal düşüncelere değineceğiz.

Bibliyografya

- Caudwell, Christopher, *The Crisis in Physics*, London: John Lane The Bodley Head, 1939.
- Lukács, György, *Toplumsal Varlığın Ontolojisi: Hegel, Emek, Marx*, çev. Doğan Barış Kılınç vd., Ankara: NotaBene Yayınları, 2018.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, çev. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, İstanbul: Kor Kitap, [1845-1846] 2017.
- Uslu, Ateş, “19. Yüzyıl Bohemyası Üzerinden Milliyetçilik Çözümlemeleri”, Rabia Yazar ile söyleşi, <https://www.tuicakademi.org/19-yuzyil-bohemyasi-uzerinden-milliyetcilik-cozumlemeleri/>, 22 Mart 2021.

SOYUT EVRENSELÇİLİK VE ELEŞTİRİLERİ: FRANSIZ DEVRİMİ VE YANKILARI (1789-1800)

Fransız Devrimi ne tarihteki ilk büyük toplumsal kalkışmaydı ne de bir mutlak krallık rejimini temellerinden sarsan ilk olaydı. Yine de, bu devrimin dünya tarihi için büyük bir dönüm noktası olduğu açıktır. “1789” hızlıca basit bir yıl olmaktan çıkacak, bir mit, bir sembol, başlı başına bir slogan haline gelecektir. Devrimin neden önemli olduğunu tartışmanın yeri burası değil, ancak siyasal düşünceler tarihi açısından neden önem taşıdığına kısaca değinerek başlayabiliriz. Devrimi, Aydınlanma düşüncelerinin devrimi olarak görenler vardır, onlara göre 1789 sonrasında hem Fransa’da hem de Fransa dışında gerçekleşen pek çok dönüşüm Aydınlanma felsefesinin cisimleşmesidir. Çoğu zaman devrimin hamasi bir savunusuyla tamamlandığı için çok radikal görülebilen bu görüşler, aslında onun idealist bir çerçeveden yorumundan ibarettir. Gerçekte hiçbir düşünce devrim yapmaz, hiçbir düşünce akımı tecessüm etmez. Devrimleri yapanlar, önceki dönemlerden devrildikleri düşünceleri benimseyebilir, onları kendi dertlerine uygun şekilde yeniden yorumlayabilir, yaptıklarıyla da onları “cisimleştirebilirler”. Dolayısıyla devrimin fikirlerini kişileştirmek yerine merceği devrimin gerçek faillerine doğru çevirmemiz ve fikirlerin bu gerçek insanların fikirleri olduğunu hatırlamamız gerekir.

Peki, kimdi bu gerçek insanlar? Altın varaklı saraylarında mutlak monarşiyi sınırlamayı hayal eden aristokratlardan atölyelerinde keyfi vergi uygulamalarına karşı çıkan küçük mülk sahibi zanaatkârlara ve ücretli işçilere uzanan çok geniş bir yelpazedeki insanlar... Bu farklı sınıflardan kadın ve erkeklerin 1789’u izleyen birkaç yıl boyunca meclisteki, kulüplerdeki ve sokaklardaki faaliyetleri ve tartışmaları politikanın kitleselleşmesi yönünde büyük bir adımdı. Artık yönetime ve karar almaya dair meseleler hükümdarların, profesyonel siyasetçilerin ya da kafelerde siyaset tartışan aristokrat ve burjuvaların değil, sömürülen ve ezilen kitlelerin de meseleleri haline gelmişti. İşçiler, kadınlar ya da özgürlükleri için çarpışan köleler toplumsal eşitsizlikleri ve yerleşik siyasal kurumları doğallaştıran yaklaşımlarını soyut eşitlikçi-özgürlükçü perspek-

tiften eleştirmekle yetinmiyor ve somut eşitlik taleplerini dile getiriyorlardı. Evrensel insan haklarının yanı sıra işçilerin hakları, kadınların ve kölelerin özgürleşme talepleri düşünürlerin baş etmeleri gereken konular haline gelecekti. Artık Aydınlanma Çağı'nın hayalî "insan", "halk"ı ve "toplum"u yerine gerçek halk, yani "halkın ayrılmış olduğu farklı sınıfların temsilcileri" gün yüzüne çıkmıştı.¹ Devrimi destekleyen mülk sahibi sınıflar da kendi çıkarlarını tüm toplumun çıkarları olarak gösterme çabaları içindeydiler ve kimi dönemlerde ezilenlerin, sömürülenlerin taleplerini kendi talepleri arasına katarak mülksüz sınıflardan destek almaya çabalayacaklardı.

Fransız Devrimi, ders kitaplarında "milliyetçi akımların yaygınlaşması"yla özdeşleştirilerek anlatılır. Bu klişeleşmiş görüşün bir doğruluk payı vardır: Devrim sırasında Fransa'da ulus yeniden tanımlanmış, ayrıca Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde milliyetçi akımlar Fransa'dan etkilenerek ya da Fransız işgaline tepki olarak şekillenmiş ya da dönüşmüştür. Buna karşılık, Fransız Devrimi'nin düşünce tarihindeki etkisinin milliyetçi akımları tetiklemesinden ibaret olmadığını da en baştan belirtmek gerekir. Bu nedenle, bu kısımda Fransa'daki milliyetçilikten, Fransa'ya destek olma (Polonya, İtalya) ya da karşı çıkma (Almanya) üzerinden milliyetçi fikirlerini geliştiren ideologlara yer versek de bunların fikirleri özel bir ağırlık taşımayacak.

Bu kısmın ilk başlığında Fransız Devrimi'nin ilk üç yılında, anayasal monarşi döneminde gelişen siyasal düşüncelerden bahsedeceğiz; burada, Fransa'yla sınırlı kalmayıp Britanya ve Almanya'da yapılan devrim tartışmalarını da konu edineceğiz. İkinci başlıkta 1792 sonrasındaki çalkantılı yılları, devrimin radikalleşmesinden Napoléon Bonaparte'in devrimin bitişini iddia ettiği 1799'a uzanan dönemi inceleyeceğiz. Üçüncü ve son olarak ise bu dönem boyunca Alman idealist düşünürlerin devrime dair fikirlerine değineceğiz.

1. Soyut Evrenselcilik ve Somutlaşan Siyasal-Toplumsal Dönüşüm Talepleri (1789-1792)

1789-1794 arasında geçen beş yıl boyunca Avrupa'daki siyasal tartışmaların merkezinde devrim ve insan hakları kavramları yer alıyordu. 1789'in başlarından itibaren Fransa'da yayımlanan çok sayıda eserde soylu tabakanın imtiyazları tartışmaya açılmış, insanların imtiyazlarla değil eşit haklarla doğduğu iddia edilmiş, bu arada mutlak monarşiye yönelik eleştiriler de yoğunlaşmıştı. Bu görüşlere karşı bir yandan muhafazakâr bir tepki geliştirilirken diğer yandan da evrenselci hak tanımının karşılayamadığı somut hak talepleri (örneğin kadın, köle ve işçi özgürleşmesine dair talepler) dile getirilmeye başlanmıştı.

1 Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, [1850] 2016, bl. I, s. 72. Marx bu ifadeleri Fransa'da 1848 Devrimi'ni takiben düzenlenen genel seçimler için kullanıyor, ama 1789'a da uyarlamamız mümkün.

a. Evrensel Haklar ile Toplumsal Eşitsizlikler Arasındaki Gerilim

Fransa 1780'lerin sonunda mali bir darboğaz içindeydi; mali sorunlara hükümetin bulduğu çözüm vergilerin artırılmasıydı. İmtiyazlı tabakalar olan ruhban ve aristokrasinin vergi muafiyeti vardı, dolayısıyla vergi yükünü burjuvazi üstleniyordu. Mülksüz sınıfların mensupları da giderek yoksullaşyordu. *Etats-généraux* meclisinin toplanmasına karar verilmişti ancak bu meclisin de çeşitli sorunlu yanları vardı: İki ayrıcalıklı tabaka (aristokrasi ve ruhban) yaklaşık 200.000 kişiyle toplam nüfusun (25-26 milyon) yüzde 0.8'ini oluşturuyordu. Meclis, aristokrasinin, ruhbanın ve bunların dışında kalan "Üçüncü Tabaka"nın temsil edildiği üç kanattan oluşuyordu ve her kanadın birer oy yetkisi vardı, dolayısıyla nüfusun yüzde 0.8'ini temsil eden kişilerin oylamadaki ağırlığı 2/3'tü.

Bu şartlar altında "Üçüncü Tabaka" mensupları arasında feodal imtiyazlar ve tabakalar sistemi tartışma konusu oldu. İmtiyazları ve tabakaları eleştiren etkili yazar, ruhbanın alt tabakalarından birine mensup olan Emmanuel-Joseph Sieyès'ti. Mütevazı bir aileden gelen, 1770'lerde ilahiyat eğitimi alırken Aydınlanma filozoflarından etkilenmiş olan Sieyès, *Essai sur les privilèges* (1788, *İmtiyazlar Üzerine Deneme*) başlıklı kitapçığında yasanın amacının özgürlüğü ve mülkiyeti korumak olduğunu yazıyordu. Tüm yasaların kökenindeki doğa yasası, "Başkasına zarar verme" sözleriyle özetlenebilirdi.² İmtiyazlar tembellik ve kibirle ilişkiliydi, bunların muadili olan yurttaşların haklarıysa her şeyi kapsıyordu.³ Sieyès, tüm yurttaşların yasa önünde eşit olduğu bir sistem hayal ediyordu. Ona göre, yurttaşlar arası ilişkiler özgür ilişkilerdi; mübadele ilişkileriydi.⁴ Sieyès, böylece, eşit bireylerin özgür bir alışveriş içinde olduğu varsayımı üzerinden bir eşitlik ve özgürlük tanımı yapıyor, kapitalist mübadele biçimini toplumun ve yurttaşlığın temelini yerleştiriyor, toplumsal-iktisadi eşitsizlikleri görmezden geliyordu.

Sieyès, en meşhur eseri olan *Qu'est-ce que le Tiers Etat?* (Ocak 1789, *Üçüncü Tabaka Nedir?*) kitapçığında üç soru sormuş ve daha ilk sayfalardan bunlara üç çarpıcı yanıt vermişti: "Üçüncü Tabaka nedir? – Her şey". "Siyasal düzende şimdiye kadar ne olmuştur? – Hiçbir şey". "Ne istemektedir? – Bir şey olmak". Tarım, zanaatkârlık, ticaret ve tüm hizmet işlerinin yükünü Üçüncü Tabaka çekiyor, nüfusun 19/20'sine tekabül ediyordu. Üçüncü Tabaka tam bir ulus oluşturmak için bütün unsurlara sahipti (başka bir deyişle, kendi kendine yetebiliyordu), oysa ayrıcalıklı tabaka (aristokrasi) yüzünden kösteklenip eziliyordu. Sieyès'e göre rahiplik bir meslekti ve bunun bir tabaka üyeliğiyle

2 Emmanuel-Joseph [Sieyès], *Essai sur les privilèges*, [y.y.], 1788, s. 3.

3 [Sieyès], *Essai sur les privilèges*, s. 13, 22.

4 [Sieyès], *Essai sur les privilèges*, s. 26.

ilgisi de yoktu. Ulus, “Ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen bir ortaklar topluluğu”ydü. Üçüncü Tabaka’nın özgürlükten yoksun oluşu ulusun tümünün özgür olmamasına neden oluyordu, çünkü özgürlük ancak herkese ait olan haklara sahip olmakla mümkün olabilirdi.⁵ *Etats-généraux* meclisinde Üçüncü Tabaka temsilcileri asiller ve ayrıcalıklılardan oluşuyordu. Fransa tarihinde kimi dönemler (örneğin XIV. Louis dönemi) bir kenarda tutulursa aristokrasi egemen olmuştu.

Sieyès’in kitapçığının üçüncü bölümü, yazarın siyasal programını içeriyordu. Ona göre, Üçüncü Tabaka Ulusal Meclis’te gerçek temsilciler tarafından temsil edilmek istiyordu. Yazar, mülkiyet esasını reddetmese de bu esasın ayrıcalıklıların lehine işlemesine karşıydı. Üçüncü Tabaka temsilcileri bu tabakadan gelen, yasayla belirlenecek bir yaşın üzerindeki yurttaşlar arasından seçilmeli, serseriler, dilenciler, hizmetçiler ve yabancılar temsilci olmamalıydı. Ancak Sieyès, doğrudan demokrasiye karşı çıkıyor ve temsilî rejimi savunuyordu. Oyların zümre esasına göre değil, kişi sayısı üzerinden kullanılmasını da talep ediyordu.

Sieyès’in düşünceleri, Ocak 1789’da toplanmaya başlayan Tabakalar Genel Meclisi’nin Üçüncü Tabaka temsilcilerinin önemli bir kısmını etkilemişti. Mecliste yer alan bir dizi temsilcinin kurduğu Jakobenler Kulübü’nün üyeleri hem onun düşüncelerinin etkisiyle hem de Rousseau’nun *Toplumsal Sözleşme*’sinden hareketle bir yandan “ulus”un ya da “halk”ın bölünmez niteliğine dikkat çekiyor, diğer yandan da Üçüncü Tabaka Meclisi’nin “Ulusal Meclis”e dönüşerek tüm ulusu ya da halkı temsil etmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bu dönemde “ulus” ve “halk” kavramları, soyut bireylerin oluşturduğu soyut bir topluluğu anlatmak için kullanılıyordu. “Özgürlük”, “eşitlik” ve “kardeşlik” kavramları ilkesel düzlemde savunulurken toplum içindeki eşitsizlikler görmezden geliniyordu. “Kardeşlik” kavramı, sınıflar arasındaki çatışmaların uzlaştırılması, hatta sınıf çatışmalarının yok sayılması için kullanılıyordu.⁶ Özgürlük ve eşitlik sloganlarının soyut niteliğiye bu dönemin en önemli metni olan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*’nde açık bir şekilde karşımıza çıkar.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Üçüncü Tabaka Meclisi’nin 17 Haziran 1789’da “Ulusal Meclis”e dönüştülmesinden kısa bir süre sonra bu yeni meclis tarafından Ağustos 1789’da kabul edilmişti. Dönemin pek çok metni gibi bu bildirgenin de önkabulü soyut bir birey tanıımıydı. İnsanların eşit ve özgür doğduklarının söylenmesi feodal tabakalaşmanın reddi anlamına gelse de, metin, somut toplumsal-iktisadi eşitsizlikleri yok sayıyordu. İnsanı yurttaştan

5 Emmanuel-Joseph Sieyès, “Üçüncü Sınıf” Nedir?, çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi, [1789] 2005.

6 Marx, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*, bl. I, s. 61.

ayırarak, onu toplumdan yalıtık bir varlık olarak görmek anlamına geliyordu, böylece burjuva toplumunun sonucu olan mülk edinme temelli özgürlük ve eşitlik doğallaştırılıp evrenselleştiriliyordu.⁷ Özgürlük, başkalarına zarar vermeyecek her şeyi yapmaktı (md. 4). Davıdov’la birlikte, bu salt negatif özgürlük tanımını kapitalist toplumun sürekli rekabet ve buna bağlı güvensizlik ortamının (Thomas Hobbes’un “herkesin herkese karşı savaşı”nın) bir anlatımı olarak okuyabiliriz.⁸ Bu arada toplanan Kurucu Meclis’te başlayan anayasa tartışmalarında “aktif yurttaş” kavramı ortaya atılmış, en az üç yevmiyelerine denk miktarda parayı vergi olarak ödeyenlerin aktif yurttaş kabul edilmesine yönelik görüşler dile getirilmiş, böylece yoksulları yurttaşlık haklarının fiilî kullanımından dışlayan bir düzenlemenin önü açılmıştı.

Bu soyut evrenselci yaklaşıma alternatif olarak “birey”, “yurttaş”, “insan” ve “halk” kavramlarını somutlukları içinde inceleyen görüşler yaygınlaşıyordu. Bu radikal kanada yakın olanlar giderek sokakları dolduran ve 14 Temmuz 1789’da “Eski Rejim”in Paris’teki sembol yapısı Bastille Kalesi’ni kuşatan halk hareketine, özellikle de giderek “Baldırıçplaklar” adıyla anılmaya başlanan, çoğu zanaatkâr kökenli küçük mülk sahibi ya da mülksüzlerden oluşan harekete yakındılar. Camille Desmoulins gibi gazeteciler toplumsal-iktisadi yazılarında eşitsizlikleri dile getiriyorlardı. Yine bu radikal yönelimli yazarlar, monarşinin lağvedilmesi yönündeki talepleri de ortaya koyuyorlardı, örneğin Desmoulins *La France libre*’de (Temmuz 1789) cumhuriyetçi yönetimi savunmuştu. *Société fraternelle des patriotes de l’un et l’autre sexe* (Her İki Cinsten Yurtseverlerin Kardeşlik Topluluğu) Şubat 1790’da kurulmuştu; bu topluluk kadınlara açıldı ve özgürlük, evlilik reformu gibi konularda Jakoben Kulübü’ne kıyasla çok daha radikaldi. Zanaatkârların ve mülksüzlerin oluşturduğu çevrelerin 27 Nisan 1790’da kurdukları İnsan ve Yurttaş Hakları Dostları Derneği ya da daha iyi bilinen adıyla Cordeliers Kulübü üyeleri hem eşitsizlikler konusunda duyarlıydılar hem de Britanya cumhuriyetçiliğinden etkilenmişlerdi.⁹ 1790 sonbaharında cumhuriyetçi kitapçıların sayısının artması en başta bu kulübün etkisiyle olmuştu. Yine 1790’da kurulan bir başka topluluk olan *Cercle social*’de (Toplumsal Çevre) Rousseau’nun *Toplumsal Sözleşme*’si üzerine konferanslar düzenleniyor, servet eşitsizliklerinin azaltılması, kadın hakları ve cumhuriyet gibi konular da tartışılıyordu.

Hekim Jean-Paul Marat, devrimin ilk yıllarında sol radikalizmin en önemli temsilcilerindendi. Montesquieu’nün kölelik karşıtlığından ve Rousseau’nun

7 Karl Marx, *Yahudi Sorunu*, Ankara: Sol Yayınları, [1843] 1997, s. 17, 33.

8 Yuri Davıdov, *Özgürlük ve Yabancılaşma*, çev. Sargut Şölcün, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, [1962] 1997, s. 141.

9 Rachel Hammersley, “English Republicanism in Revolutionary France: The Case of the Cordelier Club”, *Journal of British Studies*, 43(4), 2004, s. 464-481.

düşüncelerinden etkilenen Marat, 1789 sonbaharından itibaren yoğun bir gazetecilik faaliyeti yürütmüştü; *L'Ami du peuple* (1789-1792, *Halkın Dostu*) dönemin en meşhur sol gazetelerindendi. Gazete daha ilk yayımlandığı aylarda hükümetin öfkesini üzerine çekmişti. Marat muhteşem bir belagatle despotlara saldırıp basın özgürlüğünü savunurken sınırsız düşünce özgürlüğünü de istemediğini yazıyordu: Düşünce özgürlüğü ancak yurdun gerçek dostları için sınırsız olmalıydı; devrim düşmanlarına sınırsız özgürlük tanınamazdı. Marat, ılımlıların sisteminde halkın kurtuluşunun sahte bir insanlık sevgisine kurban edildiğini söyleyerek devrimle birlikte yaygınlaşan evrenselci ideolojiye de karşı geliyordu.¹⁰ Marat, Kurucu Meclis'te "aktif yurttaş" kategorisi üzerine yapılan tartışmaları da kıyasıya eleştiriyor, bu kategoriyi gündeme getirenlerin adalet ve özgürlük üzerine söylediği güzel sözleri unuttuklarını dile getiriyordu. Yaşamları ve kanları pahasına özgürlük zincirlerini kırıp Bastille'i kuşatanlar yoksullardı ve tıpkı zenginler gibi onlar da yurttaş kabul edilmeyi bekliyorlardı.¹¹

Dönemin pek çok tartışmasında Rousseau'ya atıf yapılıyordu: Cenevrelî düşünürün *Eşitsizlik Üzerine Söylev*'indeki eşitlikçi görüşleri ve *Toplumsal Sözleşme*'deki genel irade kavramı sentezleniyor ve halk egemenliği teorisinin başlıca referansları haline geliyorlardı. 1770'lerden beri tiyatro oyunları ve ütopyk romanı *L'An 2440 (2440 Yılı)* ile ünlünen Louis-Sébastien Mercier, *De Jean-Jacques Rousseau considéré comme l'un des premiers auteurs de la Révolution* (Haziran 1791) kitabında Rousseau'yu devrimci düşünürler silsilesinin başına yerleştirmek için büyük bir adım atmıştı.

Devrimin başlarında Brissot çevresinde yer alan Prusyalı asilzade kökenli gazeteci Jean-Baptiste (takma adıyla Anacharsis) Cloots, *L'orateur du genre humain* (Mart 1791, *İnsan Türünün Hatibi*) kitabında Montesquieu ve Rousseau'nun özgürlüğün sadece belirli iklimler için geçerli olduğuna dair fikirlerine alternatif olarak tüm insanlık için özgürlüğü mümkün görmüştü. Savaşların sona ermesinin yolu, devlet sisteminin ortadan kaldırılmasıydı. O, Rousseau'nun genel irade anlayışını tüm dünya halklarının genel iradesi olarak yeniden yorumlamıştı; insanlığın egemenliği, yapay çıkarları ortadan kaldırarak barış getirecekti.¹² Cloots, Rousseau ile Mably'nin ahlaki yararda temellendirmedikleri için yetersiz oldukları kanısındaydı: Topluma yararlı olan erdem, zararlı olansa erdemsizlikti.¹³ Bu teori Helvétius gibi teorisyenleri

10 Jean-Paul Marat, "Basın Özgürlüğü" [19 Ocak 1790], çev. Vedat Günyol, *Devrim Yazıları*, İstanbul: Belge Yayınları, [1790] 1989, s. 202-204.

11 Jean-Paul Marat, "Pasif Yurttaşların Lütuf Dilekçesi", [20 Haziran 1790], çev. Vedat Günyol, *Devrim Yazıları*, İstanbul: Belge Yayınları, [1790] 1989, s. 207-211.

12 Alexander Bevilacqua, "Conceiving the Republic of Mankind: The Political Thought of Anacharsis Cloots", *History of European Ideas*, 38(4), 2012, s. 555.

13 Bevilacqua, "Conceiving the Republic of Mankind", s. 556.

anımsatsa da Cloots onlardan farklı olarak toplumsal-genel yararı öne çıkarıyordu. Onun hayalindeki evrensel cumhuriyette bir dünya ulusal meclisi olacak, burada tüm dünya insanları temsil edilecekti. Yürütme konseyi haftalık ya da iki haftalık sürelerle bir başkan seçecekti.¹⁴ Hükümetin göreviyse son derece kısıtlıydı; Cloots insanların hükümete ihtiyaç duymaksızın pek çok işi kendilerinin yapabilecekleri görüşündeydi ve böylece vergilerin de azalacağını düşünüyordu.¹⁵ Bu yeni toplumda üretim ile tüketim arasında denge olacak, israftan kaçınılacak, tüm dünyayı birbirine bağlayan ulaşım sistemleri güçlendirilecekti. Savaşa harcanan enerji artık üretime harcanacaktı. Doğal eşitsizlikler var olsa da bunlar artık insan eliyle keskinleştirilemeyecekti.¹⁶ Cloots'un özel mülkiyeti ortadan kaldırmak gibi bir fikri yoktu. Her türlü dinî inancı ve hatta ateizme de bu cumhuriyette yer vardı.¹⁷ Cloots, Brissot ve çevresiyle olan ilişkilerini Kasım 1792'de sona erdirecek, Jakobenler Kulübü'nün önemli temsilcilerinden olacak, şimdiye kadar özetlediğimiz fikirlerini sistemli hale getirip *Bases constitutionnelles de la république du genre humain* (tam. Nisan 1793, *İnsan Türünün Cumhuriyetinin Anayasal Temelleri*) başlığı altında özetleyecekti.

Paris sokaklarında ve salonlarında bu tartışmalar sürerken Ulusal Kurucu Meclis'teki ayrışmalar da keskinleşiyordu. Fransız Devrimi'nin ilk dönemlerinde Meclis'in çeşitli bileşenlerini içeren Jakobenler Kulübü içinde Haziran 1791'de bir ayrışma yaşandı: Anayasal monarşi yanlıları kulüpten ayrılarak Feuillants Kulübü'nü kurmuş, Jakobenler Kulübü cumhuriyet yanlılarının kulübü haline gelmişti. Kulüp içindeki cumhuriyetçiler ılımlı ve radikal olmak üzere farklı yönelimlere sahiptiler. Feuillants Kulübü, Haziran 1791'den itibaren yaklaşık bir yıl boyunca Fransa politikasına damgasını vuracaktı; bu dönemin ilk önemli olaylarından biri 17 Temmuz 1791'de gerçekleşen ve 50'ye yakın cumhuriyetçi göstericinin ölümüyle sonuçlanan *Champ de Mars* katliamıydı. Feuillants Kulübü'nün kurucularından Protestan hukukçu Antoine Barnave, Meclis'in en etkili hatiplerinden biriydi. David Hume, Adam Ferguson ve Adam Smith gibi İskoç Aydınlanma düşünürlerinin iyi bir okuyucusuydu. Anayasal monarşi sınırları içinde *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*'ndeki ilkelerin gerçekleştirilmesini hayal ediyordu. Monarşi yanlılığını son derece materyalist bir tarih okumasına dayandırıyordu;¹⁸ Montesquieu'den de etkilenerek yönetim biçimlerinin toplumsal gelişmenin zorunlu bir sonucu oldu-

14 Bevilacqua, "Conceiving the Republic of Mankind", s. 564.

15 Bevilacqua, "Conceiving the Republic of Mankind", s. 564-565.

16 Bevilacqua, "Conceiving the Republic of Mankind", s. 565.

17 Bevilacqua, "Conceiving the Republic of Mankind", s. 567.

18 Sovyet tarihçi J.-L. Popov-Lenskiy'nin Antoine Barnave'in materyalist tarih anlayışı hakkında yazdığı 1924'te yayımlanan kitabına ulaşma olanağı olmadı. Bu konuda ayrıca bkz. Neil Davidson, *How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions*, Chicago: Haymarket Books, 2012, s. 65-68.

ğunu düşünüyordu. Tarımsal topluma uygun olan feodal yapıları, ticaret ve üretimin gelişmesiyle buna uygun bir yönetim biçimi olan anayasal monarşiye ihtiyaç ortaya çıkmıştı.

Ulusal Kurucu Meclis, Eylül 1791’de anayasa çalışmalarını tamamlarken, meclisin etkili üyelerinden biri olan Constantin-François Volney, *Les Ruines* (Eylül 1791, *Harabeler*) kitabını bitiriyordu. Volney tıp eğitimi görmüş, Asya dillerine ve tarihine ilgi duymuş, Mısır ve Suriye’ye seyahatler yapmıştı. Aristokrat olmasına rağmen Tabakalar Genel Meclisi’ne Üçüncü Tabaka temsilcisi olarak seçilmiş, daha sonra Meclis’in etkili üyelerinden biri olmuştu. *Harabeler*’de Palmyra harabelerini izlerken aklı geçmişin yıkılmış imparatorluklarına, devletlerine, kentlerine giden ve beyazlara bürünmüş bir hayaletle sohbet eden bir anlatıcının ağzından tarihe ve siyasete dair gözlemler dinleriz. Volney, Hayalet’in ağzından felaketlerin Tanrı’nın değil insanın elinden çıktığını, Tanrı’ya inanmamalarının da onların felakete uğramalarının nedeni olmadığını söylemişti.¹⁹ “İnsanı insanın tasarladığı gibi yaratmış olan Tanrı değildir. Kendi tasarladığı gibi Tanrı’yı düşünen asıl insandır”²⁰ sözleriyle antropomorfik Tanrı tasavvurlarını eleştiriyor, ancak eşitliği kanıtlarken Tanrı’dan söz ediyordu: Tanrı bütün insanları eşit yaratmıştı ve hiçbir ölümlünün kendi cinsinden birini ezmeye hakkı yoktu.²¹ Volney’e göre insan ve onun parçası olduğu dünya düzenli ve değişmez doğal yasalara tabiydi, doğanın insana verdiği en önemli yasalarsa zevk ve rahatlık arayarak yaşamını sevmek ve korumaktı.²² Birey olarak zayıflıklarını anlayan ve güvenlik ihtiyacı duyan insanlar zevklerini korumak için topluluk kuruyorlardı, aslında onları bir araya getiren de, bütün zevkleri ve sanatları ortaya çıkaran da benlik sevgisiydi.²³ İnsanlar başka insanların edindikleri şeylere göz koymaya başladıkça güçlüler güçlülerle, zayıflar zayıflarla bir araya geliyor,²⁴ böylece açgözlülük ve hırs yüzünden (Volney bu terimi kullanmasa da) bir sınıf mücadelesi başlıyordu. Bu koşullar altında barışı sağlamak için insanlar aralarında anlaşmalar yapmaya başlıyor, bazı kişilere anlaşmaları gözetme görevi veriyordu: Hukuk ve hükümetler bu şekilde ortaya çıkıyordu.²⁵

Volney, toplumun ve yönetimin ortaya çıkmasını toplumsal sözleşmeleri de hatırlatacak şekilde anlattıktan sonra bir altın çağdan bahsediyordu.

19 Volney, *Harabeler*, çev. Samim Kâzım Akses, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, [1791] 1946, bl. III, s. 17-19.

20 Volney, *Harabeler*, bl. XII, s. 63.

21 Volney, *Harabeler*, bl. XII, s. 74.

22 Volney, *Harabeler*, bl. V, s. 28-29.

23 Volney, *Harabeler*, bl. VII, s. 33-34.

24 Volney, *Harabeler*, bl. VIII, s. 35-36.

25 Volney, *Harabeler*, bl. IX, s. 38.